

mgr Katarzyna NIEMIEC
Akademia Marynarki Wojennej

SIŁY ZBROJNE MOCARSTWA ŚWIATOWEGO – ANALIZA ZDOLNOŚCI CHIŃSKIEJ REPUBLIKI LUDOWEJ

„Wzmocnienie narodowej obrony i ciągła rozbudowa armii są podstawowym gwarantem narodowego bezpieczeństwa i modernizacji”¹.

Jiang Zemin, przewodniczący ChRL, 15 Kongres KPCh (1997 rok)

Zagadnienie, nie do końca ujawnionego, potencjału sił zbrojnych Chińskiej Republiki Ludowej, zwłaszcza w świetle notowanej w ostatnich latach modernizacji i jej nie do końca transparentnego celu, od ponad trzech dekad żywo interesuje wojskowych, politologów i polityków na całym świecie. Poświęcono jej wiele raportów, artykułów i badań. Należy jednak pamiętać, że wszelkie dane przedstawiane przez zachodnich badaczy są wciąż jedynie przybliżone i orientacyjne. O skali zjawiska wiedzą jedynie Chińczycy, których transparentność informacji jest w wielu przypadkach wątpliwa, chińskie Białe Księgi często podają do publicznej wiadomości informacje niezgodne z prawdą lub tylko te, które według Chińczyków społeczeństwa Zachodu wiedzieć powinny.

Celem niniejszej pracy jest przybliżenie zagadnienia sił zbrojnych mocarstwa światowego na przykładzie Chińskiej Republiki Ludowej poprzez analizę jej zdolności zbrojnych. Zakres czasowy pracy obejmuje dane z lat 1995-2014. Zakres przestrzenny to nie tylko region Azji Wschodniej i Południowo-Wschodniej: Chińska Republika Ludowa wraz z Tajwanem oraz morzami przyległymi – Wschodnio- i Południowochińskim. Zostaną także wspomniane kraje sąsiedzkie Chin, oraz tereny, o które w ostatnich latach poszerzyły się interesy Chin – Ocean Indyjski, Zatoka Adeńska i Perska. Z kolei zakres przedmiotowy pracy obejmować będzie teoretyczne fundamenty Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej, jej strukturę, wyposażenie, budżet i przydzielone jej zadania. Zakres podmiotowy pracy to wojska lądowe, siły powietrzne i marynarka wojenna Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej.

¹ Jiang Zemin's Political Report (hereafter Political Report), Beijing Central Television, September 12, 1997, in FBIS-CHI-97-255, September 12, 1997.

Wśród zachodnich ekspertyz na temat modernizacji Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej (ChAL-W) pojawiło się zbyt wiele autorów aby ich tu wszystkich wymienić. Na potrzeby niniejszej pracy autorka przytoczy tylko wybrane nazwiska aby zwrócić uwagę na szerokie spektrum badań i zagadnień będących w centrum zainteresowań badaczy.

Temat modernizacji ChAL-W ujęty z perspektywy Zachodu został podjęty przez m.in. Anthonego H. Cordesmana, Ashley Hess i Nicholasa S. Yarosha². Ten sam Cordesman wraz z Stevenem Colley i Michaeliem Wang napisał także krytyczną analizę chińskiej strategii i modernizacji chińskiej armii w roku 2015³. Z kolei ogólną analizę chińskiej strategii wojskowej zaprezentował w swoim artykule George Friedman⁴, podczas gdy analizą wybranych przykładów chińskich strategii, zwłaszcza doktryną „Aktywnej obrony” (*Active Defense*) i strategią „Anti-Access/Area Denial” zajmowali się odpowiednio Martin Andrew⁵ i Xu Guangu⁶ oraz Teshu Singh⁷.

Także poszczególne rodzaje sił zbrojnych doczekały się kolejnych i szczegółowych opracowań. O siłach powietrznych pisali m.in. Kenneth W. Allen⁸ czy Michael Flaherty⁹, podczas gdy o modernizacji chińskiej marynarki wojennej pisał Ronald O'Rourke¹⁰.

Chiński budżet przeznaczony na rozbudowę i modernizację chińskich sił zbrojnych, a zwłaszcza jego stopniowe notowalne zwiększenie w miarę upływu czasu stało się także jednym z tematów chętnie podnoszonych przez zachodnich

² Cordesman A. H., Hess A. Yarosh N. S., *Chinese Military Modernization and Force Development. A Western Perspective*, CSIS, Washington D.C. 2013.

³ Cordesman A. H., Colley S., Wang M., *Chinese Strategy and Military Modernization in 2015: A Comparative Analysis*, CSIS, Washington D.C. 2015.

⁴ Friedman G., *The State of the World: Assessing China's Strategy*, "Stratfor Global Intelligence", <http://www.stratfor.com/weekly/state-world-assessing-chinas-strategy>, (dostęp: 22.02.2016).

⁵ Andrew M., *Theater Ballistic Missiles and China's Doctrine of 'Active Defense*, "China Brief", 2006, [http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews\[tt_news\]=31482&no_cache=1](http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews[tt_news]=31482&no_cache=1).

⁶ Xu G., *Active Defense: China's National Strategy*, <http://www.china-defense-mashup.com/active-defense-chinas-national-strategy.html>, (dostęp: 22.02.2016).

⁷ Singh T., *China: Contextualizing the Anti-Access Area-Denial Strategy*, "Institute of Peace and International Studies", <http://www.ipcs.org/article/china/china-contextualising-the-anti-access-area-denial-strategy-3902.html>, (dostęp: 22.02.2016).

⁸ Allen K., *The Organizational Structure of the PLAAF, [w:] The Chinese Air Force. Evolving Concepts, Roles, and Capabilities*, R. Hallion, R. Cliff, Ph. Saunders, Washington 2012, s. 103-104.

⁹ Flaherty M., *Red Wings Ascendant. The Chinese Air Force Contribution to Antiaccess*, "Joint Force Quarterly", 2011, nr 60.

¹⁰ O'Rourke R., *China Naval Modernization: Implications for U.S. Navy Capabilities – Background and Issues for Congress*, "CRS Report for Congress", Washington, 2014.

badaczy. Pisali o nim m.in. Andrew S. Erickson^{11,12} czy Sam Perlo-Freeman, Julian Cooper, Olawale Ismail, Elisabeth Sköns i Carina Solmirano¹³.

Wątek modernizacji ChAL-W pojawił się także w literaturze polskiej. Pisali o niej m.in. Tomasz Kamiński¹⁴, Paweł Adamiec¹⁵ i Rafał Kwieciński¹⁶.

PRZYCZYNA POWSTANIA CHIŃSKIEJ ARMII LUDOWO-WYZWOLEŃCZEJ I JEJ „DWIE TRANSFORMACJE”

Chińska Armia Ludowo-Wyzwoleńcza, która już w latach 20. i 30. XX wieku chroniła komunistów przed narodowcami z Guomindangu, jest do dzisiaj lojalnym strażnikiem Komunistycznej Partii Chin (KPCh) i jednocześnie jej gwarantem przetrwania. ChAL-W jest więc w gruncie rzeczy armią partii, co odzwierciedla się także na szczeblach dowodzenia – chińscy dowódcy są jednocześnie liderami Centralnej Komisji Wojskowej (CMC), która z kolei jest kontrolowana przez Komitet Centralny¹⁷. Ma to swoje oczywiste przełożenie na stosunek do ideologii – podczas gdy współcześnie notowane jest osłabienie siły ideologii komunizmu i błędny autorytet partii w kręgach ludności cywilnej, zarówno komunizm, jak i autorytet partii są silne i świeże w kręgach ChAL-W, nad którymi KPCh ma całkowitą kontrolę¹⁸.

Od końca 1995 roku, budowa armii odbywała się zgodnie z wytycznymi ówczesnego przewodniczącego ChRL – Jiang Zemina – ogłoszonymi w przemówieniu do powiększonego Zgromadzenia Centralnej Komisji Wojskowej (The

¹¹ Erickson A.S., China's Military Budget to Rise to 10,7% to US \$114,3-What it Means, and Why it Matters, <http://www.andrewerickson.com/2013/03/chinas-2013-military-budget-what-it-means-and-why-it-matters/>, (dostęp: 22.02.2016).

¹² Liff A., Erickson A., Demystifying China's Defense Spending: Less Mysterious in the Aggregate, "The China Quarterly".

¹³ Perlo-Freeman S., Cooper J., Ismail O., Sköns E., Solmirano C., Military Expenditure, [w:] SIPRI Yearbook 2011: Armaments, Disarmament and International Security, Oxford 2011.

¹⁴ Kamiński T., Chiny a amerykańska rewolucja w dziedzinie wojskowości [w:] Fenomen Chin. Wybrane problemy polityki wewnętrznej i zagranicznej Chińskiej Republiki Ludowej, red. M. Pietrasiak, Łódź 2007, s. 179-203.

¹⁵ Adamiec P., Modernizacja Sił Zbrojnych Chińskiej Republiki Ludowej. Chinese Military Modernization, "Forum Politologiczne" 2008, t. 8, s. 117-156.

¹⁶ Kwieciński R., Modernizacja Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej. Główne aspekty, [w:] Bezpieczeństwo współczesnej Azji, red. J. Marszałek-Kawa, Toruń 2015, s. 204-226.

¹⁷ Finkelstein D. M., China's National Military Strategy, p. 109, [w:] Right Sizing the People's Liberation Army: Exploring the Contours of China's Military, Kamphausen R., Scobell A. (eds.), Carlisle, 2007.

¹⁸ Ibidem.

Central Military Commission /CMC) w grudniu 1995 r.¹⁹. Podniesione w nim „Dwie Transformacje” wezwały ChAL-W do podwójnego przekształcenia się – 1) z armii przygotowanej na walki lokalne w zwykłych warunkach do armii przygotowanej do wygrywania wojen lokalnych w ramach nowoczesnych, zaawansowanych technologicznie warunków, oraz 2) z armii opartej na wielkości, do armii opartej na jakości²⁰.

ZADANIA CHIŃSKIEJ ARMII LUDOWO-WYZWOLEŃCZEJ

a. Granice lądowe

Co warte podkreślenia, od 1949 roku, czyli od powstania Chińskiej Republiki Ludowej, prowadzone przez Chiny wojny lub kampanie militarne na lądzie (Korea, Indie, Indochiny-Wietnam, ZSSR) były prowadzone w celu zabezpieczenia spornych terenów (Indie, ZSSR), lub w celu odstraszenia potencjalnego zagrożenia od swoich granic (Korea, Indochiny-Wietnam)²¹. Nie można jednak powiedzieć tego samego o chińskim wybrzeżu, które stało się już centrum współczesnej ekonomicznej grawitacji Chin, i jednocześnie najbardziej bieżącym i najważniejszym obiektem do obrony, wliczając w to przestrzeń powietrzną wybrzeża, powierzchnię przyległych mórz i ich zasoby podpowierzchniowe i podziemne. Forsowana modernizacja armii jest bowiem skoncentrowana na flocie, siłach powietrznych i pociskach raketowych – trzech komponentach, niezbędnych do utrzymania bezpiecznego wybrzeża i okalających je wód²².

b. Interesy na morzu i wybrzeżu

„Chiny oprócz 18 000 km wybrzeża mają także ponad 6 000 wysp i 3 mln km² wód terytorialnych do ochrony...”²³. Wobec powyższego ChAL-W musi wciąż się rozbudowywać i zwiększać swoje możliwości bojowe aby móc wyegzekwować roszczenia Pekinu na Morzu Południowochińskim i na innych terenach spornych²⁴. Zarówno minister obrony narodowej Chin Chi Haotian jak i dowódca floty ChAL-W generał Shi Yunsheng podkreślili specjalną funkcję floty

¹⁹ Zhang Q., Li B., „Complete New Historical Transformations—Understanding Gained From Studying CMC Strategic Thinking on ‘Two Transformations’,” Jiefangjun bao, January 14, 1997, in FBIS-CHI-97-025, January 14, 1997.

²⁰ Finkelstein D. M., op. cit., p. 135.

²¹ Finkelstein D. M., op. cit., p. 117.

²² Ibidem.

²³ “The Chinese Navy Moves From ‘Coastal Defense’ To ‘Ocean Defense’,” Zhongguo tongxun she, March 20, 1997, in FBIS-CHI-97-080, March 21, 1997.

²⁴ Finkelstein D. M., op. cit., p. 118.

ChRL polegającą na ochronie morskich praw i interesów związanych z wybrzeżem²⁵.

c. Problemy wewnętrzne

Problemy wewnętrzne związane z autonomicznymi regionami jak Tybet i Xinjiang, gdzie mniejszości narodowe są wciąż znaczące i niepokorne, powodują, że ChAL-W musi wciąż pozostawać w pogotowiu. W Xinjiangu uigurski separatyzm – wciąż trudny do oszacowania w swej skali – wciąż nie został zmiażdżony. Co więcej, kilka ataków terrorystycznych w innych częściach Chin było odnotowanych jako związane właśnie z ruchem wolności Wschodniego Turkiestanu. Powoduje to przekonanie wśród Chińczyków o powadze problemu Pan-Turkiestańskiego i przekłada się na stan gotowości ChAL-W w tamtym regionie. Permanentną solą w oku Chińczyków jest także Tybet, będący pod stałą i wzmożoną obserwacją ChAL-W²⁶.

d. Inne - przykład Tajwanu

Tajwan dla planistów ChAL-W wciąż pozostaje zarówno nieprzewidzianą ewentualnością bliskiej konfrontacji jak i długoterminowym problemem. Pekin nie zrezygnuje bowiem z prawa do użycia siły wojskowej wobec Tajwanu a to powoduje następstwa w postaci przymusu wystosowania przez ChAL-W poważnych sił odstrasżających vis-à-vis Taipei²⁷.

ZMIANY W POLITYCE ODNOŚNIE CHIŃSKIEJ ARMII LUDOWO-WYZWOLEŃCZEJ

Początkowo Chiny nie przystępowały do żadnych formalnych sojuszy. ChAL-W była tzw. "go-it-alone force"²⁸. Zmieniło się to wraz z zagrożeniem chińskich interesów ekonomicznych m.in. w Zatoce Adeńskiej czy w Afryce w Sudanie Południowym.

Od momentu wstąpienia do Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ) w 1971 roku, Chiny odmawiały zarówno wysyłania swoich żołnierzy w miejsca konfliktów w ramach międzynarodowych korpusów, jak i wsparcia materialnego wymaganego przez tego typu akcje, zastrzegając się swoją polityką nieingerencji

²⁵ "Shouldering the Important Task of a Century-Straddling Voyage—Interviewing Newly Appointed Navy Commander Lieutenant General Shi Yunsheng," Liaowang, February 24, 1997, in FBIS-CHI-97-054, February 24, 1997.

²⁶ Finkelstein D. M., op. cit., p. 119.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Finkelstein D. M., op. cit., p. 112.

w sprawy wewnętrzne innych państw (不干涉原则, bu ganshe yuanze), charakterystyczną dla chińskiej polityki już od lat 50. XX wieku²⁹. Zmieniło się to z początkiem lat 90. ubiegłego wieku, kiedy Chiny zaczęły stopniowo zmieniać swoją taktykę wraz z wysyłaniem swoich grup wsparcia w postaci inżynierów czy ratowników medycznych. Misja pokojowa UNMISS w Południowym Sudanie jest pierwszą w historii, do wzięcia udziału w której Chiny wysłały swoje jednostki bojowe pod auspicjami ONZ (700 żołnierzy – 121 oficerów i 579 żołnierzy w tym kobiety – wysłanych między styczniem a kwietniem 2015)³⁰. Zwiększenie militarnej obecności Chin ma zarówno związek z manifestacją siły na arenie międzynarodowej, jak i z ochroną swoich znacznych inwestycji w sektorze ropy naftowej w regionie – niektóre z najkrwawszych zająć miały miejsce w dwóch ropo-nośnych regionach: Unity i Górnym Nilu (jedynie w 2011 roku 5% ropy naftowej importowanej do Chin pochodziło właśnie z Południowego Sudanu)³¹.

Z kolei przypadek Zatoki Adeńskiej jest również bezprecedensowy w historii Chin. Zgodnie z raportem IBM z 2001 roku, piraci somalijscy, zdecydowanie największe współczesne zagrożenie piractwem, w swoich rabunkach zapuszczają się coraz dalej od macierzystych wybrzeży Somalii, ku wodom Oceanu Indyjskiego, Seszelom, Malediwom i dalej na południe wzdłuż wschodniego wybrzeża Afryki na wody przybrzeżne Kenii, Madagaskaru i Mozambiku³².

Rezolucja 1851 Narodów Zjednoczonych ONZ z 2008 roku przeciw piractwu na wodach Somalii³³ oraz Konwencja Narodów Zjednoczonych o Prawie Morza z dnia 10 grudnia 1982 roku (UNCLOS)³⁴, określają ramy prawne uprawniające do zwalczania piractwa i rozboju na morzu, a także innych działań oceanicznych. Zgodnie z powyższymi ramami prawnymi floty NATO, EU i Stanów Zjednoczonych (odpowiednio EU's Atalanta, the US Combined Task Force 151 / CTF-

²⁹ Duchâtel M. i in., Protecting China's Overseas Interests The Slow Shift away from Non-interference, "SIPRI Policy Paper" 2014, No. 41, p. 11.

³⁰ Oil for peace? China to send 700 peacekeepers to S. Sudan, signs energy deal, RT, 22.12.2014, <https://www.rt.com/news/216715-china-military-un-sudan/>, (dostęp: 26.02.2016).

³¹ South Sudan Profile, BBC News: Africa. BBC. 22.02.2012. <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-14069082>, (dostęp: 26.02.2016).

³² Alessi C., Hanson S., Combating Maritime Piracy, Council on Foreign Relations, 23.03.2012, <http://www.cfr.org/piracy/combating-maritime-piracy/p18376>, (dostęp: 26.02.2016).

³³ United Nations Security Council, Resolution 1851 (2008), 16.12.2008, p. 2, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N08/655/01/PDF/N0865501.pdf?OpenElement>, (dostęp: 26.02.2016).

³⁴ Articles 100-107, United Nations Convention on the Law of the Sea, p. 60-62, http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf, (dostęp: 26.02.2016).

151³⁵) zostały rozmieszczone w Zatoce Adeńskiej by utrzymywać bezpieczeństwo tamtejszych wód. Także niezrzeszone z nimi indywidualne siły morskie Australii, Chin, Indii, Korei Południowej i Rosji patrolują przepustowość tego korytarza morskiego³⁶.

Ta sama Rezolucja 1851 (2008) Rady Bezpieczeństwa ONZ, która legitymizuje obecność chińskiej armii na wodach Zatoki Adeńskiej, jednocześnie pozwala na pewne złagodzenie negatywnego wizerunku Chin jako zagrożenia. Podkreśla bowiem chińskie zaangażowanie w walkę przeciw piratom, jako obowiązek spełniany przez tę nację wobec międzynarodowej społeczności, a tym samym przedstawia same Chiny jako państwo społecznie i międzynarodowo dojrzałe i odpowiedzialne. Jednak w przypadku Chin, wysłanie przez Pekin Marynarki Wojennej Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej (PLA Navy) w 2008 roku do wybrzeży Somalii, by dzielić międzynarodowe siły do walki z piractwem, poza wypracowywaniem pozytywnej międzynarodowej renomy, ma także na celu utrzymanie bezpieczeństwa energetycznego kraju, bowiem ponad 1200 chińskich statków i 45% wszystkich dóbr i surowców (w tym ropa naftowa) przepływa przez Zatokę Adeńską każdego roku do Chin³⁷. Przypadek Zatoki Adeńskiej jest bezprecedensowy – oto po raz pierwszy w historii chińskie okręty patrolują inne wody niż chińskie. Do kwietnia 2015, Chiny wysłały już 20 zmian swojej floty w tamten region³⁸, gdzie, zgodnie z Rezolucją Rady Bezpieczeństwa ONZ, mają zapewnić bezpieczeństwo chińskim statkom i ich załogom, statkom organizacji międzynarodowych przewożącym pomoc humanitarną oraz cywilnym statkom na wschodnim wybrzeżu Afryki³⁹.

Także wraz ze wzrostem handlu i transportu surowców z kontynentu afrykańskiego, wzmożoną aktywność Chin, w tym stacjonowanie ChAL-W oraz Marynarki Wojennej ChAL-W, odnotowano w krajach będących kanałami dystrybucyjnymi dla handlu i transportu surowców do i z Afryki, jakimi są Zatoka

³⁵ Counter-piracy operations, North Atlantic Treaty Organization, 26.03.2015, http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_48815.htm, (dostęp: 26.02.2016).

³⁶ Alessi C., Hanson S., Combating Maritime Piracy, Council on Foreign Relations, 23.03.2012, <http://www.cfr.org/piracy/combating-maritime-piracy/p18376>, (dostęp: 26.02.2016).

³⁷ Explaining China's Participation in Anti-Piracy Operations in the Gulf of Aden, Department of Political Science Massachusetts Institute of Technology, May 2009, p. 8-9, http://ocw.mit.edu/courses/political-science/17-408-chinese-foreign-policy-fall-2013/assignments/MIT17_408F13_ExplinigChina.pdf, (dostęp: 26.02.2016).

³⁸ 21st Chinese naval escort taskforce leaves for Gulf of Aden, 中国军网 China Military Online, http://english.chinamil.com.cn/news-channels/china-military-news/2015-08/05/content_6616281.htm, (dostęp: 26.02.2016).

³⁹ Explaining China's Participation in Anti-Piracy Operations in the Gulf of Aden, Department of Political Science Massachusetts Institute of Technology, May 2009, p. 4, http://ocw.mit.edu/courses/political-science/17-408-chinese-foreign-policy-fall-2013/assignments/MIT17_408F13_ExplinigChina.pdf, (dostęp: 26.02.2016).

Bengalska, Ocean Indyjski i położone na nich małe państwa wyspiarskie jak Seszele, Mauritius, Malediwy czy Sri Lanka, będące częścią tzw. „Sznura Perła”⁴⁰.

BUDŻET

W Chinach wydatki na potrzeby armii reguluje Krajowe Prawo Obrony oraz ustawa budżetowa. Dane przytoczone poniżej są oficjalnymi, zamieszczonymi przez Ministerstwo Obrony Narodowej ChRL. Według niego w latach 1990-2005 średni roczny wzrost wydatków obronnych wynosił 15.36%. Ponieważ w tamtym czasie średni roczny wzrost wskaźnika cen konsumpcyjnych wyniósł 5.22%, Chińczycy utrzymują, że rzeczywisty średni wzrost wydatków obronnych był jedynie na poziomie 9.64%. W latach 2004 i 2005 wydatki na obronność Chin osiągnęły odpowiednio 220.001 mld RMB/juana/Y i 247.496 mld RMB, przy tempie wzrostu wydatków na obronność wynoszącym odpowiednio 15.31% i 12.50%⁴¹. Z kolei w latach 2006 i 2007 wydatki sięgnęły już odpowiednio 297.938 mld RMB i 355.491 mld RMB przy tempie wzrostu wydatków na obronność wynoszącym odpowiednio 20.4% i 19.3%⁴².

Budżet na obronność ChRL składa się głównie z wydatków na personel, szkolenia, utrzymanie kadry oraz wyposażenie, z czego wymienione pierwsze trzy stanowią aż 2/3 ogólnych wydatków przeznaczonych na obronę. Tylko w 2007 roku wydatki na obronność zostały wykorzystane na pokrycie kosztów aktywnych sił zbrojnych (343.439 mld RMB), rezerw (3.693 mld RMB) oraz milicji (8.359 mld RMB). W kolejnych latach budżet przeznaczony na obronę narodową znacząco i stale wzrastał notując swoją wartość od 417.769 mld juanów

⁴⁰ Ponieważ znaczna większość chińskiego importu ropy naftowej jest transportowana przez Cieśniny Mandab, Malakka, Ormuz i Lombok, Chiny w ramach swojej morskiej strategii prewencyjnej postanowiły zbudować tzw. „Sznur Perła” – łańcuch portów rozciągający się: od wybrzeży Chin kontynentalnych (Hong Kong, Sanya), wzdłuż Morza Południowochińskiego (Archipelag Wysp Paracelskich: Woody Island, Wyspy Spratly, Kambodża: Sihanoukville i Ream), przez Cieśninę Malakka (Tajlandia: kanał przez Przesmyk Kra, Birma: Wyspy Kokosowe, Kyaukpyu y Sittwe) i Ocean Indyjski (Bangladesz: Chittagong, Sri Lanka: Hambantota, Malediwy: Marao), do wybrzeży Morza Arabskiego i Zatoki Perskiej (Pakistan: Gwadar i Pasni, Irak: Al-Ahdab, Kenia: Lamu, Północny Sudan: Port Sudan). Przypis za Pehrson C.J., *String of Pearls: meeting the challenge of china's rising Power across the Asian littoral*, 2006, p. 3, <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdf/files/pub721.pdf>, (dostęp: 26.02.2016).

⁴¹ Defense Expenditure, <http://www.china.org.cn/english/features/book/194470.htm>, (dostęp: 23.02.2016).

⁴² Ministry of National Defense of People's Republic of China, Defense Expenditure, <http://eng.mod.gov.cn/Database/Expenditure/index.htm#>, (dostęp: 23.02.2016).

w 2008⁴³ i 480.686 mld juanów (70 mld USD) w 2009 roku⁴⁴, poprzez 532.115 mld juanów (2010), 650.6 mld juanów (2012), 720.2 mld juanów (2013), do swego podwojenia w 2014 roku, kiedy to sięgnął 808.2 mld juanów⁴⁵.

W 2014 roku Chiny, Rosja i Arabia Saudyjska były, zaraz po Stanach Zjednoczonych, odpowiednio drugim, trzecim i czwartym krajem świata przeznaczającym najwięcej środków na obronę narodową. Według Sztokholmskiego Międzynarodowego Instytutu Badań nad Pokojem (*ang.* Stockholm International Peace Research Institute/ SIPRI) wydatki Chin na zbrojenie wzrosły o 9.7%, Rosji o 8.1% a Arabii Saudyjskiej o 17%. Jeśli chodzi o Chiny, to ich wydatki wojskowe generalnie nadążają za rozwojem gospodarczym i zajmują stosunkowo stały poziom w ogólnym PKB Chin na poziomie między 2% i 2.2% w stosunku do poprzednich dekad⁴⁶.

Porównując ze sobą trzy największe militarne mocarstwa świata – Stany Zjednoczone Ameryki, Federację Rosyjską i Chińską Republikę Ludową – należałoby rozpocząć zestawienie od możliwości finansowych każdego z nich (Tabela 1). Niezależnie bowiem od charyzmatycznych liderów czy nowoczesnego wyposażenia zbrojnego, wojna jest ogromnym przedsięwzięciem finansowym i jako taka potrzebuje solidnego zaplecza pieniężnego utajonego pod różnymi postaciami, m.in. w postaci budżetu obronnego, rezerw walutowych czy parytetu siły nabywczej.

Największy na świecie budżet obronny posiadają Stany Zjednoczone. Liczy on ponad \$580 mld USD i jest niemal czterokrotnie większy niż drugi budżet obronny świata należący do Chińskiej Republiki Ludowej (ponad \$155 mld USD). Z kolei to właśnie Chiny posiadają największy parytet siły nabywczej świata (ponad \$18 bln USD), oraz największe rezerwy złota i walut (ponad \$3 bln USD)⁴⁷.

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ China's defense budget to grow 14.9% in 2009, Xinhua, 4.03.2009, http://www.china-daily.com.cn/china/2009-03/04/content_7535244.htm, (dostęp: 23.02.2016).

⁴⁵ China's Defense Budget, GlobalSecurity.org, 4.03.2015, <http://www.globalsecurity.org/military/world/china/budget.htm>, (dostęp: 23.02.2016).

⁴⁶ "Trends in World Military Expenditure, 2014", SIPRI Fact Sheet, April 2015, <http://books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS1504.pdf>, (dostęp: 23.02.2016).

⁴⁷ Wszystkie dane zawarte w Tabelach 1-5 zostały zaczerpnięte ze strony internetowej Global Firepower, <http://www.globalfirepower.com/>, (dostęp: 23.02.2016; posiłkującej się źródłami CIA.gov, CIA World Factbook, wikipedia.com oraz publicznymi domenami i mediami), przetłumaczone i opatrzone komentarzem autorki.

Tabela 1 – porównanie budżetów obronnych Stanów Zjednoczonych Ameryki, Federacji Rosyjskiej i Chińskiej Republiki Ludowej w dolarach amerykańskich

	USA	Rosja	Chiny
Budżet obronny	\$581 000 000 000	\$46 600 000 000	\$155 600 000 000
Dług zagraniczny	\$17 260 000 000 000	\$599 000 000 000	\$949 600 000 000
Rezerwy walutowe i złota	\$130 100 000 000	\$377 800 000 000	\$3 217 000 000 000
Parytet siły nabywczej	\$17 350 000 000 000	\$3 577 000 000 000	\$18 090 000 000 000

*źródło: autorskie zestawienie w oparciu o dane Global Firepower,
<http://www.globalfirepower.com/>*

WYPOSAŻENIE

Pomimo stałych redukcji stanów osobowych, m.in. w 1997 roku ChAL-W została zmniejszona o pół miliona, a w 2003 roku o dwieście tysięcy żołnierzy⁴⁸, Chińska Republika Ludowa pod względem siły militarnej wciąż zajmuje 3 miejsce na świecie po Stanach Zjednoczonych i Rosji. Jednak jeśli chodzi o czynnik ludzki, w tym samą populację, dostępność rezerw ludzkich, ogólną liczbę poborowych i żołnierzy w oddziałach liniowych Chiny zdecydowanie wyprzedzają tu Stany Zjednoczone i Rosję, w zależności od wskaźnika, dwu-, sześćo- a nawet dziesięciokrotnie. Wyjątek stanowi tu jedynie aktywny personel rezerwowy, gdzie liderem jest Federacja Rosyjska⁴⁹.

⁴⁸ Kwieciński R., op. cit., s. 213.

⁴⁹ Ibidem.

Tabela 2 – Czynniki ludzki

	USA	Rosja	Chiny
Populacja kraju	321 368 864	142 423 773	1 367 485 388
Dostępność rezerw ludzkich	145 215 000	70 000 000	750 000 000
Zdolność do służby wojskowej	120 025 000	47 000 000	619 000 000
Osiągający wiek do służby wojskowej	4 220 000	1 355 000	19 550 000
Aktywny personel w oddziałach liniowych (Active Frontline Personnel)	1 400 000	766 055	2 335 000
Aktywny personel rezerwowy (Active Reserve Personnel)	1 100 000	2 485 000	2 300 000

źródło: autorskie zestawienie w oparciu o dane Global Firepower,
<http://www.globalfirepower.com/>

W Tabeli 3 zostały ujęte wskaźniki charakterystyczne dla sił lądowych, takie jak m.in. czołgi podstawowe, czołgi lekkie, czy kołowe i gąsienicowe niszcyciele czołgów. Liczba bojowych wozów pancernych (AFV) obejmuje transportery opancerzone (APC) i bojowe wozy piechoty (AFV).

Tabela 3 – Wojska lądowe

	USA	Rosja	Chiny
Czołgi	8 848	15 398	9 150
Bojowe wozy pancerne (AFV)	41 062	31 298	4 788
Samobieżne działa polowe (SPG)	1 934	5 972	1 710
Artyleryjskie działa holowane	1 299	4 625	6 246
System wielokrotnego uruchamiania rakiet (MLRS)	1 331	3 793	1 770

źródło: autorskie zestawienie w oparciu o dane Global Firepower,
<http://www.globalfirepower.com/>

W tym zestawieniu liderem wojsk lądowych jest zdecydowanie Federacja Rosyjska, której liczba czołgów, samobieżnych dział polowych i systemów wielokrotnego uruchamiania rakiet trzykrotnie przekracza wartości będące w posiadaniu Stanów Zjednoczonych i Chin. Stany Zjednoczone górują nad pozycją

stałymi tylko pod względem liczby bojowych wozów pancernych, w szczególności zaś nad Chinami, bo aż dziesięciokrotnie. Co się tyczy Chin, to dysponują największą na świecie liczbą artyleryjskich dział holowanych.

Tabela 4 dotycząca sił powietrznych trzech największych mocarstw militarnych świata obejmuje zarówno stałopłaty jak i wiroplaty ze wszystkich gałęzi służby. Tutaj niekwestionowanym liderem są Stany Zjednoczone, których zarówno ogólna liczba środków latających, jak i poszczególne ich rodzaje, są nawet pięciokrotnie większe od tych, będących w posiadaniu Chin i Rosji. W tym zestawieniu poza wyprzedzeniem Rosji pod względem liczby myśliwców przechwytyjących, Chiny są najsłabiej z całej trójki wyekwipowanym po względem liczebności sił powietrznych mocarstwem.

Tabela 4 – Siły powietrzne

	USA	Rosja	Chiny
Lotnictwo ogółem	13 444	3 547	2 942
Myśliwce przechwytyjące	2 308	751	1 230
Stałopłatowe samoloty szturmowe	2 785	1 438	1 385
Samoloty transportowe	5 739	1 124	782
Samoloty szkoleniowe	2 771	370	352
Śmigłowce	6 084	1 237	802
Śmigłowce uderzeniowe	957	478	200

*źródło: autorskie zestawienie w oparciu o dane Global Firepower,
<http://www.globalfirepower.com/>*

W przypadku zestawienia wyposażenia marynarek wojennych USA, Rosji i Chin (Tabela 5) dane są dużo bardziej rozproszone. Pod względem ogólnej liczebności marynarki wojennej to Chińska Republika Ludowa dysponuje największą liczbą okrętów, w tym największą liczbą fregat i jednostek obrony wybrzeża. Z kolei największa liczba korwet oraz jednostek wojny minowej jest domeną Federacji Rosyjskiej. Jednak pod względem lotniskowców to Stany Zjednoczone mają miażdżącą przewagę (19:1:1). Chiny, które posiadają już jeden lotniskowiec Liaoning (zakupiony od Ukraińców w 1998 roku, niedokończony post-sowiecki lotniskowiec Varyag, przyjęty do chińskiej marynarki wojennej w 2012 roku pod nazwą Liaoning⁵⁰), są obecnie na etapie konstruowania własnego lotniskowca w oparciu o sowieckie wzory zakupione także w 1998 roku.

⁵⁰ Liaoning (Varyag) Aircraft Carrier, SinoDefence, 25.02.2016, <http://sinodefence.com/liaoning-varyag-class/>, (dostęp: 25.02.2016).

Ma być on mniejszy i lżejszy od Liaoning, za to wyposażony w zaktualizowany system obronny i przystosowany do przenoszenia większej liczby samolotów⁵¹.

Tabela 5 – Marynarka Wojenna

	USA	Rosja	Chiny
Ogólna liczebność marynarki wojennej	415	352	714
Lotniskowce	19	1	1
Fregaty	6	4	48
Niszczyciele	62	15	32
Korwety	0	81	26
Okręty podwodne	75	60	68
Okręty patrolowe	13	14	138
Okręty wojny minowej	11	45	4

źródło: autorskie zestawienie w oparciu o dane Global Firepower, <http://www.globalfirepower.com/>

DOKTRYNA

Jak pokazuje przytoczone powyżej zestawienie, Chiny w dalszym ciągu nie mogą równać się z potencjałem Stanów Zjednoczonych i Federacji Rosyjskiej. Stymuluje to jej strategów do opracowywania kolejnych strategii wojskowych w duchu konfliktów asymetrycznych, przy jednoczesnym deklarowaniu przez Chiny charakteru defensywnego swoich strategii. Za przykład mogą tu posłużyć m.in. strategia „Anti-Access/Area Denial” (A2/AD) utrudniająca wejście wojsk przeciwnika na dane terytorium objęte, lub nie, działaniami wojennymi⁵², czy „Aktywna obrona”. Ta ostatnia strategia została dokładnie opisana przez Xu Guangu⁵³, który definiuje ją jako zarówno wydanie walnej bitwy w obronie (atak uprzedzający), jak i działania ofensywne w obronie, następujące już po ataku nieprzyjaciela. Główne cele „Aktywnej obrony” to odstraszanie, ograniczanie szkód i utrzymanie możliwości kontrataku, a główny wpływ na ich uformowanie miał konflikt w Zatoce Perskiej⁵⁴.

⁵¹ Lockie A., China's second aircraft carrier will be based on dated Soviet designs, Business Insider, 12.01.2016, <http://www.businessinsider.com/chinas-second-aircraft-carrier-will-be-based-on-dated-soviet-designs-2016-1>, (dostęp: 25.02.2016).

⁵² Kwieciński R., op.cit., s. 209 za Ciopińska A., Obrona przeciwraкетowa jako narzędzie w konflikcie hybrydowym, [w:] Asymetria i hybrydowość - stare armie wobec nowych konfliktów, W. Sokała, B. Zapała (red.), Warszawa 2011, s. 88.

⁵³ G. Xu, op.cit.

⁵⁴ Ibidem.

Jakkolwiek Chińczycy utrzymują defensywność swoich zamiarów i wojskowych strategii, zachodni wojskowi i badacze forsują podejście, że ChAL-W działa jedynie na dwa określone sposoby, z których obydwa prowadzą do powolnej eskalacji konfliktu i do całkowicie błędnej interpretacji sygnałów dochodzących z zewnątrz. Są to: faza „forsowania swojej obecności” (liczebne ćwiczenia militarne na wybrzeżu) i faza „demonstracji siły” (np. w postaci instalacji wyrzutni rakietowych)⁵⁵.

Dwie szkoły zajmują się rozważaniami na temat potencjalnych możliwości ChAL-W. Pierwsza z nich koncentruje się wokół zagadnienia przygotowania ChAL-W do walki „na poziomie lokalnych wojen w nowoczesnych warunkach nowych technologii (charakteryzujące się: 1. ograniczonym zasięgiem geograficznym, 2. ograniczonymi celami politycznymi, 3. stosunkowo krótkim czasem trwania, 4. wysoką intensywnością tempa operacyjnego, 5. wysoką mobilnością i szybkością [wojna manewrów], 6. wysoką zużywalnością broni i wyposażenia oraz ogólnym wysokim zniszczeniem, 7. wysokim zużyciem zasobów i intensywną zależnością od szybkiej logistyki, 8. wysoką widocznością pola walki, 9. intensywnością informacyjną, 10. walką nieliniową, 11. wielowymiarowością bojową [użycie różnorodnych wymiarów militarnych: lądowych, lotniczych, morskich, informacyjnych], 12. wspólnymi działaniami operacyjnymi)⁵⁶.

Druga szkoła skupia się na przygotowaniu ChAL-W do międzynarodowej „Rewolucji w sprawach wojskowych” (Revolution in Military Affairs/ RMA) w XXI wieku⁵⁷. Jednak problemem dla strategów ChAL-W jest to, iż RMA jest nadal pojęciem ewoluującym nawet dla futurystów w Stanach Zjednoczonych, gdzie jest przedmiotem gorących dyskusji w różnych kręgach. Dlatego też najlepsi uczeni wojskowi ChAL-W i jej myśliciele śledzą na bieżąco debaty dotyczące RMA w USA, a nawet opracowują własne koncepcje tzw. „RMA z chińską charakterystyką”⁵⁸.

PODSUMOWANIE

Ciągła transformacja środowiska międzynarodowego a co za tym idzie, także zagrażających mu niebezpieczeństw, wymusza zarazem na państwach ciągłą transformację w sferze bezpieczeństwa i innowacje sił zbrojnych. Prezentowana powyżej Chińska Armia Ludowo-Wyzwoleńcza, mimo swojej największej liczebności na świecie, także zwróciła się w stronę redukcji kadry na rzecz skuteczności, specjalizacji i profesjonalizacji w mniejszą i nowocześniejszą armię.

⁵⁵ Finkelstein D. M., op. cit., p. 119.

⁵⁶ Finkelstein D. M., op. cit., p. 127-128.

⁵⁷ Hashim A.S., “The Revolution in Military Affairs Outside the West,” *Journal of International Affairs*, Vol. 51, No. 2, Spring 1998.

⁵⁸ *Chinese Views of Future Warfare*, Pillsbury M. (ed.), Washington D.C. 1998, p. XXXIV.

Tyczy się to zwłaszcza marynarki wojennej, tworzonej w celu ochrony interesów Chin, które już w tym momencie wyszły poza terytorium państwa, m.in. na Ocean Indyjski, do Zatoki Adeńskiej, czy do Azji Południowo-Wschodniej i na wybrzeża Afryki. Wymagało to konkretnych nakładów finansowych i spowodowało łatwo notowalny wzrost budżetu przeznaczonego na obronę państwa chińskiego, w tym na wyposażenie armii mającej od tej pory zajmować się już nie tylko obroną i ochroną terenu rzeczywistego ale także cybernetycznego, nie tylko terytorium własnego i mórz przyległych ale także szlaków morskich, terenów ropośnych czy państw transferowych będących w ciągle poszerzającej się strefie chińskich interesów.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Adamiec P., „Modernizacja Sił Zbrojnych Chińskiej Republiki Ludowej. Chinese Military Modernization”, *Forum Politologiczne* 2008, t. 8, s. 117-156.
- [2] Allen K., *The Organizational Structure of the PLA Air Force. Evolving Concepts, Roles, and Capabilities*, R. Hallion, R. Cliff, Ph. Saunders, Washington 2012, s. 103-104.
- [3] *Chinese Views of Future Warfare*, Pillsbury M. (ed.), Washington D.C. 1998.
- [4] Ciopińska A., *Obrona przeciwrakietowa jako narzędzie w konflikcie hybrydowym*, [w:] *Asymetria i hybrydowość – stare armie wobec nowych konfliktów*, W. Sokała, B. Zapła (red.), Warszawa 2011.
- [5] Cordesman A. H., Colley S., Wang M., *Chinese Strategy and Military Modernization in 2015: A Comparative Analysis*, CSIS, Washington D.C. 2015.
- [6] Cordesman A. H., Hess A. Yarosh N. S., *Chinese Military Modernization and Force Development. A Western Perspective*, CSIS, Washington D.C. 2013.
- [7] Duchâtel M. i in., *Protecting China's Overseas Interests The Slow Shift away from Non-interference*, „SIPRI Policy Paper” 2014, No. 41, p. 11.
- [8] Finkelstein D. M., *China's National Military Strategy*, [w:] *Right Sizing the People's Liberation Army: Exploring the Contours of China's Military*, Kamphausen R., Scobell A. (eds.), Carlisle, 2007.
- [9] Flaherty M., *Red Wings Ascendant. The Chinese Air Force Contribution to Antiaccess*, „Joint Force Quarterly”, 2011, nr 60.
- [10] Hashim A.S., „The Revolution in Military Affairs Outside the West,” *Journal of International Affairs*, Vol. 51, No. 2, Spring 1998.

- [11] *Jiang Zemin's Political Report (hereafter Political Report)*, Beijing Central Television, September 12, 1997, in FBIS-CHI-97-255, September 12, 1997.
- [12] Kamiński T., *Chiny a amerykańska rewolucja w dziedzinie wojskowości* [w:] *Fenomen Chin. Wybrane problemy polityki wewnętrznej i zagranicznej Chińskiej Republiki Ludowej*, M. Pietrasiak (red.). Łódź, 2007, s. 179-203.
- [13] Kwieciński R., *Modernizacja Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej. Główne aspekty*, [w:] *Bezpieczeństwo współczesnej Azji*, red. J. Marszałek-Kawa, Toruń 2015, s. 204-226.
- [14] Liff A., Erickson A., "Demystifying China's Defense Spending: Less Mysterious in the Aggregate", *The China Quarterly*.
- [15] O'Rourke R., "China Naval Modernization: Implications for U.S. Navy Capabilities – Background and Issues for Congress", *CRS Report for Congress*, Washington, 2014.
- [16] Perlo-Freeman S., Cooper J., Ismail O., Sköns E., Solmirano C., *Military Expenditure*, [w:] *SIPRI Yearbook 2011: Armaments, Disarmament and International Security*, Oxford 2011.
- [17] "Shouldering the Important Task of a Century-Straddling Voyage—Interviewing Newly Appointed Navy Commander Lieutenant General Shi Yunsheng," *Liaowang*, February 24, 1997, in FBIS-CHI-97-054, February 24, 1997.
- [18] "The Chinese Navy Moves From 'Coastal Defense' To 'Ocean Defense'," *Zhongguo tongxun she*, March 20, 1997, in FBIS-CHI-97-080, March 21, 1997.
- [19] Zhang Q., Li B., "Complete New Historical Transformations—Understanding Gained From Studying CMC Strategic Thinking on 'Two Transformations'," *Jiefangjun bao*, January 14, 1997, in FBIS-CHI-97-025, January 14, 1997.

STRONY INTERNETOWE

- [1] *21st Chinese naval escort taskforce leaves for Gulf of Aden*, 中国网 China Military Online, http://english.chinamil.com.cn/news-channels/china-military-news/2015-08/05/content_6616281.htm, [odczyt: 12.01.2016].

- [2] Andrew M., "Theater Ballistic Missiles and China's Doctrine of 'Active Defense'", *China Brief*, 2006, [http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews\[tt_news\]=31482&no_cache=1](http://www.jamestown.org/single/?tx_ttnews[tt_news]=31482&no_cache=1), (dostęp: 22.02.2016).
- [3] Alessi C., Hanson S., *Combating Maritime Piracy*, Council on Foreign Relations, 23.03.2012, <http://www.cfr.org/piracy/combating-maritime-piracy/p18376>, (dostęp: 26.02.2016).
- [4] *Articles 100-107*, United Nations Convention on the Law of the Sea, p. 60-62, http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf, (dostęp: 26.02.2016).
- [5] *China's Defense Budget*, GlobalSecurity.org, 4.03.2015, <http://www.globalsecurity.org/military/world/china/budget.htm>, (dostęp: 23.02.2016).
- [6] *China's defense budget to grow 14.9% in 2009*, Xinhua, 4.03.2009, http://www.chinadaily.com.cn/china/2009-03/04/content_7535244.htm, (dostęp: 23.02.2016).
- [7] *China Military Strength*, Global Firepower, <http://www.globalfirepower.com/>, (dostęp: 23.02.2016).
- [8] *Counter-piracy operations*, North Atlantic Treaty Organization, 26.03.2015, http://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_48815.htm, (dostęp: 26.02.2016).
- [9] *Defense Expenditure*, <http://www.china.org.cn/english/features/book/194470.htm>, (dostęp: 23.02.2016).
- [10] *Explaining China's Participation in Anti-Piracy Operations in the Gulf of Aden*, Department of Political Science Massachusetts Institute of Technology, May 2009, p. 4, http://ocw.mit.edu/courses/political-science/17-408-chinese-foreign-policy-fall-2013/assignments/MIT17_408F13_ExplinigChina.pdf, (dostęp: 26.02.2016).
- [11] Friedman G., *The State of the World: Assessing China's Strategy*, Stratfor Global Intelligence, <http://www.stratfor.com/weekly/state-world-assessing-chinas-strategy>, (dostęp: 22.02.2016).
- [12] Global Firepower, <http://www.globalfirepower.com/>, (dostęp: 26.02.2016).
- [13] *Liaoning (Varyag) Aircraft Carrier*, SinoDefence, 25.02.2016, <http://sinodefence.com/liaoning-varyag-class/>, (dostęp: 25.02.2016).

- [14] Lockie A., *China's second aircraft carrier will be based on dated Soviet designs*, Business Insider, 12.01.2016, <http://www.businessinsider.com/chinas-second-aircraft-carrier-will-be-based-on-dated-soviet-designs-2016-1>, (dostęp: 25.02.2016).
- [15] Ministry of National Defense of People's Republic of China, *Defense Expenditure*, <http://eng.mod.gov.cn/Database/Expenditure/index.htm#>, (dostęp: 23.02.2016).
- [16] *Oil for peace? China to send 700 peacekeepers to S. Sudan, signs energy deal*, RT, 22.12.2014, <https://www.rt.com/news/216715-china-military-un-sudan/>, (dostęp: 26.02.2016).
- [17] Pehrson C.J., *String of Pearls: meeting the challenge of china's rising Power across the Asian littoral*, 2006, p. 3, <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/pub721.pdf>, (dostęp: 26.02.2016).
- [18] *Russia Military Strength*, Global Firepower, <http://www.globalfirepower.com/>, (dostęp: 23.02.2016).
- [19] *South Sudan Profile*, BBC News: Africa. BBC. 22.02.2012. <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-14069082>, (dostęp: 26.02.2016).
- [20] "Trends in World Military Expenditure, 2014", *SIPRI Fact Sheet*, April 2015, <http://books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS1504.pdf>, (dostęp: 23.02.2016).
- [21] United Nations Security Council, *Resolution 1851 (2008)*, 16.12.2008, p. 2, <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UN-DOC/GEN/N08/655/01/PDF/N0865501.pdf?OpenElement>, (dostęp: 26.02.2016).
- [22] *United States of America Military Strength*, Global Firepower, <http://www.globalfirepower.com/>, (dostęp: 23.02.2016).
- [23] Xu G., *Active Defense: China's National Strategy*, <http://www.china-defense-mashup.com/active-defense-chinas-national-strategy.html>, (dostęp: 22.02.2016).